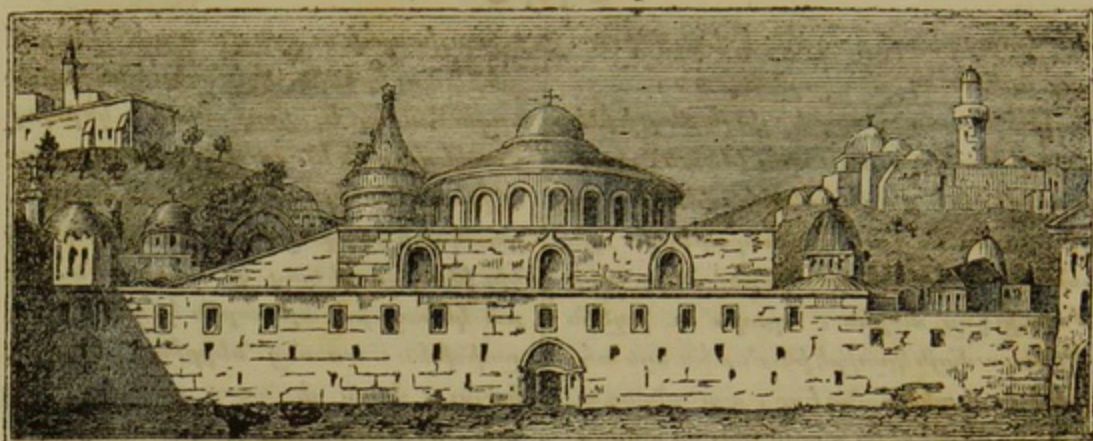

ԵՕԹՆԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ
ԹԻԻ 9.

Ա. Մ Ս Ա. Գ Ի Ր

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 30.
1872.

Ը.Չ.Գ.Ը.ՅԻՆ, Բ.Ը.Ը.ՍԻՐԸ.Կ.Ը.Ն ԵՒ Գ.Բ.Ը.Գ.Ի.Տ.Ը.Կ.Ը.Ն

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ

ԻԲՐԵՒ ԱՌԱՋԻՆ ԽԱՐԻՍԻ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ

Երբ բովանդակ մարդկութեան կենսոյ վրայ հայեցուածք մը ձգենք, երբ մարդկային կեանքը մանրագնին հետաքննենք, պիտի տեսնենք ամեն ուրեք նիւթական աշխարհի յեղափոխութիւն, միտումովդական յեղափոխութիւն, միտում և գաղափարաց յեղափոխութիւն, գիտութեանց և արուեստաց յեղափոխութիւն, սակայն այսչափ յեղափոխութեանց մէջ ամենէն կարեւորագոյնը, այն է բարոյական աշխարհի յեղափոխութիւնը, դուն ուրեք պիտի նշմարենք, դուն ուրեք պիտի տեսնենք ազգաց բարուց ի լաւ անդր յեղափոխութիւնը: Թէ ի՞նչ է սորա պատճառը, զայս կուզենք քննել և բացատրել:

Եւրոպայի քննութիւնը հարեւանցի հայեցողութեամբ ընենք, երբ լոկ արտաքին կեղեւը քննելով անցնինք, հետեւութիւնը սովորական բան մի պիտի լինի, այն է ասեւ շատերուն պէս, թէ ԺԹԴ դարը լուսաւորութեան դար է, ազատութեան, յառաջադիմութեան և քաղաքակրթութեան դար է. զայս ասելով չենք ժրխտեր չենք ուրանար այս ճշմարտութիւնները, այլ կ'ասենք որ չափազանցութիւն կայ, Ասան զի քանի որ բարոյական աշխարհի կատարեալ յառաջադիմութիւն չը կայ, չը կայ և չը կրնար լինիլ կատարեալ լուսաւորութիւն, կատարեալ ազատութիւն և

ոչ կատարեալ քաղաքակրթութիւն ,
աղ ամենն ալ միակողմանի են :

Թերեւս առարկաներ լինին մեզ, եթէ
ԺԹԴ դարը լուսաւորութեան, ազա-
տութեան և քաղաքակրթութեան դար
չէ, ապա ո՛ւր են միջին դարերու այն
անհեղեղ կանխակալ կարծիքները, որք
ժողովրդոց մտքին, սրտին ու խղճին
միանգամայն կը փոխէին. ո՛ւր են այն ահ-
ռելի խարոյկահանդէսը, որք անյագա-
բար կը լափիլիզէին հարիւրաւոր անմեղ-
ներ, և ո՛ւր են այն բռնակալ միասե-
տութիւնք, որք աստուածաբետական
դրութեամբ իրենց գահերը ժողովրդոց
խղճին վրայ կը հաստատէին : Այս ամե-
նուն սա կարծ պատասխանն ունիմք .
իրաւի չը կան այսօր ասոնց ոչ մէկը,
սակայն չըլլալով հանդերձ, ցարդ ժո-
ղովրդեան կեանքը նշանաւոր վերոս-
տում մը չէ բրած, ինչ որ էր նոյն ժա-
մանակ ժողովրդոց բարոյական վիճակը,
նոյնն է և այսօր . ինչու որ բարոյական
աշխարհի յեղափոխութիւնը տակաւին
իւր խանձարուրի մէջ փաթաթուած է,
պէտք է այդ փաթուածանքներն խլել .
պէտք է ժողովրդոց բարոյական կրթու-
թիւն տալով ջարդել և փշրել այն կա-
պանքները, որք այդ երկնառաք յեղա-
փոխութեան գալուստը կը դժուարա-
ցնեն և կ'ուշացնեն :

Այնչափ որ ժողովրդոց ընդունած լո-
սերուն առաջինը բարոյականութեան
լոյսը չը լինի, նա իւր տեղէն քայլա-
փոխ մի իսկ չը պիտի կարենայ ընել :
Բարոյական կրթութիւնը բարոյական
աշխարհի համար այն յենարանն է, զոր
Արքիմեդէս նիւթական աշխարհը տե-
ղափոխելու համար կը խնդրէր : Ինչ
պէս շողին նաւուն, նոյնպէս և այս՝
ժողովրդեան կենաց մղիչ զօրութիւնն է :

Նշմարիտ է, որ այսօր ուսմանց,
գիտութեանց և արուեստից զարգաց-
ման և յառաջադիմութեան խնդիրը ող-

ջոյն աշխարհի ուշքը գրաւած է, կեանք-
երկընդոյնը, միլիոններ կրմնտուին
նոցա համար և այսօր աննման կերպով
ծաղկեցողացած են այս ամենը. բայց պէտք
է խոստովանիլ, որ ասոնք առանց բա-
րոյականի զարգացման լոկ ժողովրդեան
նիւթական կենաց կը նպաստեն . նո-
րա կենաց լոկ արտաքին կեղեւը կ'աշ-
լափոխեն, առանց ներքինը յեղափո-
խելու, վասն զի նոքա ժողովրդեանը
չեն, ոչ միայն արդի դարուս մէջ, այլ
'ի սկիզբանէ աշխարհի չը կայ ոչ պատ-
մութեանց, ոչ տարեգրութեանց մէջ,
որ գիտութիւնք և ուսմունք անդի-
մը կամ ազգի մը մէջ ժողովրդական
եղած լինին . գուցէ այսուհետեւ ևս
ըլլալիք չունին . և արդէն ասոնք ժո-
ղովրդի մը համար առ հասարակ էա-
պէս պէտք չեն, վասն զի եթէ ազգի մը
ամեն անհատ բնագէտ կամ տարրաբան
լինի, պէտք է նոյն ազգի երկրագոր-
ծութիւնը սյլք ընեն, եթէ ամենք եր-
կրագործ լինին, ուրիշ ծառայութեանց,
ուրիշ պիտոյից համար այլոց պէտք
է դիմեն :

Այս նկատողութիւններէն պարզ
կերելի, որ ազնուականը և շինականը
բնականաբար մի և նոյն արհեստին հա-
մար մի և նոյն պատշաճութիւնը չեն ու-
նենար, նոյնպէս կարելի չէ, ինչպէս հա-
րուստ մը, նոյնպէս աղքատ մը մի և
նոյն գիտութիւնը ուսանելու համար
մի և նոյն միջոցներն ունենան, հետե-
ւաբար եթէ ասոնք յետին կատարելու-
թեան հասնին, այսու ամենայնիւ չեն
կարող ժողովրդոց կենաց վրայ ընդհա-
նուր փոփոխութիւն մը առնել . սակայն
բարոյական կրթութիւնը այսպէս չէ,
այս պէտք և պարտաւորութիւն ըլլա-
լէն զատ նաեւ իրաւունք է, որ անդա-
կան պիտոյից նման մարդոց ծննդեան
վայրկեանին կը ծնի : Բարոյական կրթ-
ութիւնը մարդկանց ոչ մէկ դատու և

աստիճանի չը պատկանիր , այլ ամենուրեքն համար մի և նոյն պարտքն ու իրաւունքն է : Արջափ հարուստին պէտք է նոյնչափ աղքատին , որջափ աղնուակա նին նոյնչափ և շնականին , որջափ և վեհապետաց , նոյնչափ և հպատակաց . երբ այս անհրաժեշտ պէտքը առհասարակ ամենուրեք համար մի և նոյն կերպով զգալի կը լինի , և ամեն մարդ անոր կարեւորութեան ու շաղորութիւն կը դարձնէ , այն ատեն միայն ամեն աստիճանի անհատ պիտի ծաննայ իւր կոչումն ու պարտաւորութիւնքն . այն ատեն միայն վեհապետը իրենց սրտին մէջ հայրական սէր ու գութ կը տածեն առհրպատակ և հպատակ իրենց սրտին մէջ կատարեալ հաւատարմութիւն և որդիական սէր առ վեհապետս :

Վինչեւ որ ժողովուրդները բարոյական կրթութեամբ չը սնանին , մինչեւ որ ներկայ սերունդին մէջ սրտի մշակութիւնը չը զարգանայ , չի գիտի վերջնական ոչ աշխարհի աւերմունքը և ոչ ազգաց նուաճումն ու աւերումն : Արդ լուսաւորութիւնը և քաղաքակրթութիւնը շատ շուտ պիտի տկարանան , եթէ ժողովուրդք յառնեն և թափին իրենց բարոյական թմրութենէն : Սոսաւորութեան մը նպատակը եթէ հաւատարմութիւն չէ , աւելի կը հրկիզէ յառաջագիմութեան ուղիներն , քան թէ կը լուսաւորէ . երբ քաղաքակրթութեան մը նշանաբանը աշխարհաշինութիւնը չէ աւելի կը քանդէ , կը ջնջէ և յաւեր կը դարձնէ , քան թէ կը շինէ , կը վերականգնէ և զաշխարհ կը փառաւորէ : Ասոնց օրինակ կամ ապոցոյց գտնալու համար պատմութիւններ թղթատելու բնաւ հարկ չը կայ . վասն զի ամենուրեք մտքի և աչքի առջեւ կենդանի պատկերը կայ , որոյ տուած սոսկումն և ազդած երկիւղը տակաւին ժողովրդոց մտքէն չէ ջնջուած , այն է Վաղդից-Նշուտական

աշխարհաւէր և մարդաշինջ պատեւազմը , որ երկու լուսաւորեալ և բազմախիղճ ազգաց մէջ տեղի ունեցաւ . որոյ առթիւ շատ գաւառներ , շատ քաղաքներ և շատ գիւղեր յաւեր և անապատ դարձան , բիւրաւոր անմեղներ զոհուեցան , որոց արեամբ ողջոյն Ներոսա ողորեցաւ . շատ հարսներ որբեւարեցան , իրենց փեսաները լացին , շատ մանուկներ և երեխաներ անհայր և անորբ մնացին , շատ ճնողներ անորդիացան : Այլ թէ՞ սոյն օրինակ քաղաքակրթութիւնը կարող է աշխարհէն մարդկային թշուառութիւնը վերջացնել , մի թէ՞ կարելի է սոյն օրինակ քաղաքակրթութեանէն աշխարհի համար բարեւաւորութիւն և յառաջագիմութիւն ակնկալել : Այս ամեն նախնիք և ոճիք բարոյական պակասութենէն յառաջ կը գան :

Աւերման առանց բարոյականի չը կայ ճշմարիտ լուսաւորութիւն , չը կայ իրական յառաջագիմութիւն և ոչ քաղաքակրթութիւն . վասն զի ճշմարիտ լուսաւորութիւնն է անկեղծ հաւատարմութիւն անձնիւր մարդոց իւր պարտաւորութեանց մէջ , անձնութիւնութիւն ճշմարտութեան համար , և է ախոյան լինել ընդդէմ ամենայն խաղաղականաց և նենգութեանց , ճշմարիտ քաղաքակրթութիւնն է խաղաղութիւն ժողովրդոց , և նոցա յարատեւ յառաջագիմութիւնը եւ . այս ամեն սկզբունքները միայն բարոյականով կը զարթնուն և կը զօրանան մարդոց մէջ : Արդ եթէ բարոյականութիւնը իբրեւ պատճառ վերցնենք մէջ տեղէն , բնականանաբար պիտի անհետին ամեն օգտակար սկզբունքները իրրեւ ալ դիւնք :

Առանց սրտի մշակութեան , առանց բարոյական կրթութեան լոկ գիտութիւնք զմարդ վայրենի ընկերական

մէ կառնեն, որ ոչ գիտէ և կը ճանաչէ ընկերութեան օգուտը և ոչ կուզէ գիտնալ. հատեւաբար անկարելի է, որ այդպիսի անհատ մը ընկերակաւ նութեան որ և իցէ օգուտ մը ընծէ. ոէ : Ուրեմն 'ի նանիր են մարդկային այն ամեն կրթիչներու աշխատութիւնն ու ջանքը, որք առանց սրտի մշակութիւնը ուշադրութեան առնելու և խնդիր դարձնելու, զմարդ ընկալողականութեամբ կ'ուզեն կրթել : Արքա չը պիտի յաջողին իրենց նպատակին մէջ և չի պիտի կարողանան բնաջինջ առնել մարդկային ընկերութեան ամեն թերութիւնները, վասնզի ասոնք 'իսկեքանէ այնչափ նուրբ և անզգալի են, զոր խմացականութիւնը չը կրնար տեսնել և բանցել. միայն բարոյականութիւն է, որ մարդոյ ներքին ամենէն խոր և մթին անկիւններն եղած մարութեան սերմերն սուր աչօք կը տեսնէ և զանոնք արմատաքի կը խլէ, կը մաքրէ այն փուշերը, որք ընկերականութեան բարբը կ'աւարականեն քաղաքակրթութեան պատրուակաւ : Այդ քաղաքակրթութեամբ է, որ այսչափ արմատացած է ժողովրդեան բարուց և կենաց ասպականութիւնը, ինչու որ արտաբուստ կը ծածկէ ամեն թերութիւն, որ 'ի գաղտնիս աւելի կը զօրանայ և աննուաճելի կը դառնայ : Բարոյական կենաց մէջ աւելի գաղտնի թերութիւններն անուղղայ են, քան թէ յայտնեալները : Ուրեմն առանց բարոյականի քաղաքակրթութիւնը պարզ ծածկոյթ մ'է, որոյ տակ ամեն անիրաւութիւն իբրեւ իրաւունք, ամեն անարդարութիւն իբրեւ արդարութիւն և ամեն նենգութիւն, խարդաւանք և ստութիւնք իբրեւ ճշմարտութիւն 'ի գործ կը դրուին աղատ կերպով : Ասկէց կը հետեւի 'որ ամեն լուսաւորութիւն և քաղաքակրթութիւն ճշմարիտ լինելու համար, պէտք է բարոյական

կրթութեամբ զարգանան, պէտք է բարոյականութեան մեծ սկզբան վրայ խալովսուած լինին, առանց որոյ ամենայն ինչ անկատար վիժմունքներ են :

Ուրեմն մարդ մի կատարեալ լուսաւորեալ և կատարեալ քաղաքակրթեալ լինելու համար անպատճառ պէտք է բարոյական կրթութիւն ստանայ, անպատճառ պէտք է ուսանի մարդկային ամեն պարտաւորութիւնքը, այն է պարտաւորութիւն առ անձն, պարտաւորութիւն առ ընտանիս և առ համայն մարդկութիւնն, պարտաւորութիւն առ Ամենակարող Ասկն, որ Տէր է և Հեղինակ մարդասիրութեան, հաւատարմութեան և ամենայն պարտուց և օրինաց : Առանց պարտուց ճանաչողութեան մարդիկ ընդ միշտ սուրբ և արդար իրաւանց դահիճն են. առանց այս ճանաչողութեան միշտ իրաւունքը հղօրին ձեռքն է, միշտ արդարութիւնը անիրաւութեան դէմ անպաշտպան և ճշմարտութիւնը յերեսաց ստութեան վարատական պիտի լինի : Պարտուցան ճանաչողութեամբ է, որ ամեն ուրիշ ժողովուրդը անիրաւ, բայց հղօր ձեռքերով գերեւարեալ կը հեծէ : Թշուառութիւնը իւր երկաթեայ բաղուկները ամեն ուրիշ յաղթական կերպով տարածած է և կը տարածէ : Չը կան ըսել է մարդուն համար ոչ ճակատագիր և ոչ բաղդ, հետեւաբար ոչ բաղդային գիտութեամբ և ոչ ճակատագրային թշուառութիւն : Առտապել մը է ուրեմն շատերուն այն խօսքը, զոր շատ անգամ կը կրկնեն թէ, այս ինչ ազգին ճակատագիրն է թշուառութիւն, թէ բաղդը այս ինչ ազգին համար աղէտք վճռեց, սխալ է այս խօսքը, մարդկային ընկերականութիւնը ոչ բաղդէ և ոչ ճակատագրէ կախում ունի. նորա վրայ ծանրաբեռնեալ ամեն չարիք և թշուառութիւնք յան

ուսուլութենէ ստորաուց մտած են ,
 Նիկերականութեան վիճակը անար-
 դութեան և ցածութեան մէջ ձգող
 ամեն թշուառութիւնը ուժիրներ են
 խղճի դէմ և Նստուածոյ դէմ . զորս ոչ
 դիտութիւնը , ոչ արուեստը և ոչ զե-
 նուորութիւնը չեն կարող քաւել ա-
 ռանց բարոյականի օժանդակութեան :
 Նշաւաստիք են պատճառ , որ այսօր
 ընկերական աշխարհը շարունակ աագ-
 նաստի և խռովութեան մէջ է :

Նշաւաստիք դրութեան ելքը
 պարզ է , չը նմանիր ոչ արեւելեան
 ինդոյն և ոչ կրօնական (պապական)
 ինդոյն և ոչ այլ ինչի . և ոչ նոցա չտի
 կնճռոտ և դժուարաբաւժելի : Պատու-
 թիւնք՝ երբ իրենց ուշադրութիւնը
 որչափ որ զնուորական կրթութեան
 տուած են , նորա կիսոյն չտի , գոնէ
 քառորդին չտի բարոյական կրթու-
 թեան վրայ դարձնեն . երբ Նգգերը ի-
 ընդ նիւթական գորութիւնը ընդար-
 ձակելու համար ըրած միլիոնաւոր
 ծախսերուն և նուիրուած աշխատու-
 թեան կիսոյն չտի գոնէ բարոյակա-
 նութեան յառաջացման համար ընեն
 և եթէ Սամուլն եւս իւր օժանդա-
 կութիւնը չը զանայ , իսկոյն ընկերա-
 կանութիւնը բարոյականութեամբ կը
 վերածնի . կը վերջանան այնուհետեւ
 ամեն աղէտները , աշխարհակալու-
 թեան և եղբայրաստարանութեան ան-
 զուստ տենչը նոյնհետայն իւր դերը
 կը կորսնցնէ , կոր ՚ի գլուխ կը քաշուի
 հրապարակէն տեղի տալով աշխարհա-
 շինութեան , մարդասիրութեան եւ
 հաւասարութեան՝ որ ամեն մարդոյ
 համար բնական իրաւունք մ'է , վասն
 զի ինչպէս որջամիտ փիլիսոփայական
 աշխարհի մէջ նոյնպէս բարոյական աշ-
 խարհի մէջ ամեն մարդ , տիրող վե-
 հապետէն սկսեալ ցոյտին հպատակն
 հաւասար են :

Եթէ մեր տեսութիւնը մասնաւոր

րենք , այսինքն միայն մեր ազգին վը-
 րայ դարձնենք , մի և նոյն բանը պիտի
 տեսնենք , զոր ինչ տեսանք ընդհա-
 նուր մարդկութեան կենաց վրայ .
 մեր ազգին մէջ եւս ամեն ոք լուսա-
 ւորութիւն կ'աղաղակէ , ամեն մարդ
 յառաջագիմութիւն կըսէ և ամեն
 չթմանց վերայ դատօխարակութիւն
 բառը կը թռթռայ : Իրաւ է որ ա-
 մեն նոր արթնցող ազգի համար սոյն
 բառերուն ընտելանալն անգամ օգ-
 տակար է , սակայն երկար ժամանակ
 առանց արդեանմիայն բառերով գոհ լի-
 նելը այնչափ յուսալիր և այնչափ միւլ-
 թարական չէ , եթէ ոչ այլոց գոնեաւ
 բոտ մեզ . և այս է պատճառը , որ մեր
 մէջ տակաւին լուսաւորութիւնը իւր
 բուն նշանակութեամբ հասկնալները
 քիչերն են և յառաջագիմութեան իս-
 կական սահմանը ճանչցողներն կարի
 հազուապիւս : Եթէ մենք մեր տեսածը
 և նկատածը ասենք , ինչպէս որ ճշը
 մարտութիւնը ցոյց կը տայ , դեռ ևս
 մեր ազգը ոչ միայն յառաջագիմական
 հիմնական քայլ մը չէ ըրած այլ ընկու-
 յոյս մը անգամ չենք տեսներ : Վուցէ
 հարցասէր ոմանք առարկեն մեզ թէ՝
 Սահմանագրութիւն ունենալը միթէ
 յառաջագիմել չէ , միթէ մեր ազ-
 գային լրագրութիւնը յառաջագիմու-
 թեան նշան չէ . միթէ մարդկեան
 շարժումներն և խորումներն սթա-
 փութեան ապացոյց չեն և միթէ Վրա-
 րոցաց շատութիւնը Հասարակու-
 թեան մը լուսաւորութիւնը չեն ցու-
 ցըներ : Սենք հարցասէր մտքերը գոհ
 ընելու չափ պիտի խօսինք սոյն խըն-
 դիրներուն վրայ և պիտի ջանանք ըստ
 կարելւոյն հաւատարմութեամբ ներ-
 կայացնել , որպէս զի ամեն ազգային
 անհատ իմանայ և տեսնէ իւր վիճակն
 իբրեւ ՚ի հայելոյ :

Գ . Ս . Խ .
 (Շարունակել)